

Summary
S.V.Ivashnova

Determination of Professional Competence Level Criteria

In the article presents the results of study of different models of professional competence of pedagogical workers, empiric research of indexes and descriptors that are used in the process of attestation of pedagogical workers; the author's system of indexes and descriptors, based on the B.Bloom's taxonomy is offered.

Key words: professional competence; qualifying category; B.Bloom's taxonomy; attestation of pedagogical workers; index; descriptor.

Дата надходження статті: «12» березня 2013 р.

УДК 355.48:37.035.6(477.43/44)(045)

М.І.КАБАЧИНСЬКИЙ,
доктор історичних наук, професор
(м.Хмельницький)

Використання пам'яток військової історії Хмельниччини в навчально-виховному процесі

У статті на підставі теоретико-емпіричних досліджень проаналізовано можливість використання пам'яток військової історії Хмельниччини – довготривалих фортифікаційних споруд укріплених районів – у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: навчально-виховний процес, пам'ятки військової історії, Хмельниччина, довготривалі фортифікаційні споруди, укріплений район, молодь.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Україна – молода держава, яка перебуває на шляху національного відродження, радикальних політичних, соціальних та економічних перетворень, побудови нового громадянського суспільства, пошуку свого власного місця в світовому співтоваристві.

Зрозуміло, що для виконання цих завдань суверенній Україні, передусім потрібні громадяни, які мають глибоко усвідомлену життєву позицію. Сприяти ж формуванню такої позиції можливо лише за умови розвитку національної освітньо-виховної системи, одним з напрямків якої є, відповідно до Концепції національного виховання студентської молоді, «...виховання любові до рідної землі, її історії, відновлення і збереження історичної пам'яті» [1].

Зокрема, серед інших таку можливість у навчально-виховній роботі з молоддю нам дає використання пам'яток військової історії Хмельниччини – довготривалих фортифікаційних споруд (далі – ДФС) Укріплених районів (далі – УР).

Будівництво і використання оборонних споруд – одна з найбагатших сторінок вітчизняної історії, адже повсякчас українському народу доводилось вирішувати проблему захисту своїх територій. Багаті й благодатні українські землі завжди притягували ласих до чужого добра грабіжників і загарбників. Не були довговічними дипломатичні угоди, не допомагали могутні патрони – з року в рік, тисячі років українці змушені були думати про оборону й охорону своєї землі. Як наслідок по всій території України розкидані тисячі споруд, які будували наші предки для того, аби забезпечити себе від ворожих нападів.

Можна стверджувати, що сьогодні Україна є своєрідним музеєм історії фортифікації з унікальним різноманіттям цих історичних пам'яток. В жодній країні світу не зібрана така величезна кількість різноманітних за формою та будовою укріплень, за якими можливо прослідкувати розвиток фортифікаційних форм від їх зародження до сучасності.

По всій Україні на сотні кілометрів простягнулись дерево-земляні укріплення (серед них Траянові і Змієві вали) – оборонні системи, побудовані осілими землеробськими народами для захисту від кочівників-завойовників. По всій Північно-Західній і Центральній Україні розкидані вали, які оточували слов'янські поселення VI-X століть, їх кількість обраховується сотнями. Все більше в цих місцевостях виявляється решток споруд Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (дослідники вважають, що загалом на території Київської Русі в X–XIII ст. існувало 1395 укріплених поселень, з яких лише 414 (29 %) згадуються в письмових джерелах) [2, с.62].

Височать по Україні десятки закинутих і напівзруйнованих польських і турецьких фортець та замків XV–XVII ст., оскільки доклало зусиль до такого будівництва і Запорізьке козацтво. Деякі зі споруд відреставровані і перетворені у музеї, наприклад, Кам'янець-Подільська та Хотинська

фортеці.

Глибокий слід на українській землі залишили російська, австрійська військова фортифікація у вигляді фортець, бастионів і фортів XVIII–XIX ст.

А справжній бум фортифікаційного будівництва прийшовся на 30-ті роки XX ст. У цей період на західних рубежах України радянські військові інженери у вісімнадцяти Укріплених районах (з яких шість розташовані у Хмельницькій області) в три етапи збудували тисячі різноманітних довготривалих фортифікаційних споруд.

Тисячі цих могутніх свідків минулих часів розкидано по Україні. Вони зберігають пам'ять про героїзм, доблесть, життя і боротьбу народу з завойовниками, що викликає жвавий інтерес у сучасних істориків та дослідників в науковому плані, а для простих громадян та молоді мають пізнавальне і навчально-виховне значення.

Аналіз досліджень і публікацій... Сучасні науковці, дослідники й фахівці все частіше звертають увагу на цю проблему. Питаннями розвитку фортифікаційних ідей в СРСР цікавився К.Назаренко [3], аналізували загальну картину будівництва фортифікаційних споруд на західних та південно-західних кордонах та досліджували окремі Укріплені райони, чи їх складові частини А.Ісаєв [4], А.Хорьков [5], В.Бухарев, Я.Шлик і В.Рунов [6; 7; 8], А.Кузяк і В.Камінський [9], І.Данілов [10; 11] та В.Гераськін [12], П.Танько [13] і К.Мельничук [14] та інші. Цікавився характеристиками УР, застосуванням на початку Великої Вітчизняної війни, сучасним станом і можливостями використання, зокрема й з навчально-виховною метою, ДФС М.Коваль [15]. Але досі комплексного наукового дослідження питання використання пам'яток військової історії – довготривалих фортифікаційних споруд Хмельниччини – в навчально-виховному процесі проведено не було.

Формулювання цілей статті... Метою цієї статті є дослідження проблеми використання пам'яток військової історії Хмельниччини – довготривалих фортифікаційних споруд – у навчально-виховному процесі.

Вклад основного матеріалу... Створення такого виду довготривалої фортифікації як Укріплений район розпочалось з того, що в кінці XIX – на початку XX ст., після того, як будівництво суцільних прикордонних укріплених ліній втратило своє значення, а класична «кругла» фортеця дискредитувала себе, розпочався пошук нових форм фортифікаційної підготовки території. У 20-х роках основна маса військових теоретиків та інженерів (Льобліжуа, Ф.Кюльман, Дідьйо, Моссетті, Леконт, М.Людвіг, Ф.Митчел, Г.Невський, Ф.І.Голєнкін, С.А.Хмельков, В.Коханов та інші [16]) зійшлась на тому, що найнадійнішою формою таких фортифікацій можуть стати укріплені райони (**Укріплений район – район (рубіж) чи смуга місцевості, обладнана системою довготривалих і польових вогневих та інших фортифікаційних споруд у поєднанні з різними інженерними загородами й підготовлена для тривалої оборони спеціально призначеними військами самостійно чи у взаємодії з польовими військами. УР призначались для прикриття ділянок державного кордону, важливих в оперативно-стратегічному відношенні напрямків чи об'єктів, політичних або промислових центрів [17]**), які утворюватимуть укріплені смуги (**Укріплена смуга – система укріплених районів, оборонних позицій, вузлів опору і опорних пунктів, обладнаних довготривалими фортифікаційними спорудами і загородами, що зводилась вздовж державного кордону для прикриття важливих напрямків [18]**).

Явна загроза нової війни, активна військово-інженерна підготовка своїх територій провідними країнами, у кінці 20-х – у 30-х роках привели до того, що всі країни Європи і багато за її межами почали будувати УРи і фортифікації в своєму прикордонні.

Не став виключенням і СРСР. Не зважаючи на те, що військово-політична еліта притримувалась думки про те, що війна буде вестись на чужій території і малою для Червоної Армії кров'ю, здоровий глузд все ж узяв гору і з 1927 р. починається підготовка, а з 1928 р. – практична робота з будівництва УР на західних кордонах.

Загалом в Українській РСР, у ході двох етапів будівництва, було створено 17 УР, які прикривали ділянки державного кордону і важливі в оперативно-стратегічному відношенні напрямки, а також Київський УР, що став надійним захисним рубезем на підступах до столиці.

Впродовж першого етапу (1928-1939 рр.) будувались: Київський, Коростенський, Летичівський, Могилів-Подільський–Ямпільський, Рибницький, Тираспольський, Новоград-Волинський, Шепетівсько-Ізяславський, Старокостянтинівський, Проскурівський, Остропільський, Кам'янець-Подільський укріплені райони.

У цих УР будівництво основних ДФС було закінчено в 1933-1939 рр. (у Кам'янець-Подільському в 1940 р.). Всі вони входять в «лінію Сталіна».

Впродовж другого етапу, у 1940-1941 рр., на новому кордоні відбувалось будівництво Володимир-Волинського, Струмилівського, Рава-Руського, Перемишльського, Чернівецького та

Ковельського укріплених районів. Їх спорудження було перервано початком Великої Вітчизняної війни. Ці УР складають «лінію Молотова».

Попри всю неосязність державної території СРСР, саме Хмельниччина виявилась основною ланкою в побудові фортифікаційної системи його південного оборонного комплексу. Шість з дванадцяти УР першого етапу будівництва і третина всіх УР України збудована саме тут, це – Летичівський, Шепетівсько-Ізяславський, Старокостянтинівський, Проскурівський, Остропільський, Кам'янець-Подільський укріплені райони (рис. 1).

Коротко охарактеризувати Укріплені райони, котрі будувались на Хмельниччині, можна наступним чином.

Летичівський УР розташовувався на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку і мав завдання у взаємодії з Остропільським УР на півночі та Могилів-Подільським–Ямпільським УР на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку: Проскурів – Вінниця, прикрити залізничні вузли Жмеринка та Вінниця, Вінницький аеродромний вузол, а також мости через Південний Буг.

Він займав по фронту смугу оборони 125 км, у глибину – до 5 км і був одним із найпотужніших УР першого етапу будівництва.

Будівництво ДФС Летичівського УР було розпочато навесні 1931 р. і закінчено до кінця 1934 р. За цей час побудовано 343 кулеметних довготривалих вогневих споруди (далі – ДВС) (одноамбразурних – 75, двоамбразурних – 134, трьохамбразурних – 131, чотирьохамбразурних – 3), 11 артилерійських півкапонірів (далі – АПК), 22 командних і спостережних пункти (далі – КП, ПС), 19 вузлів зв'язку, 14 сховищ для особового складу і 3 артилерійських майданчики [19].

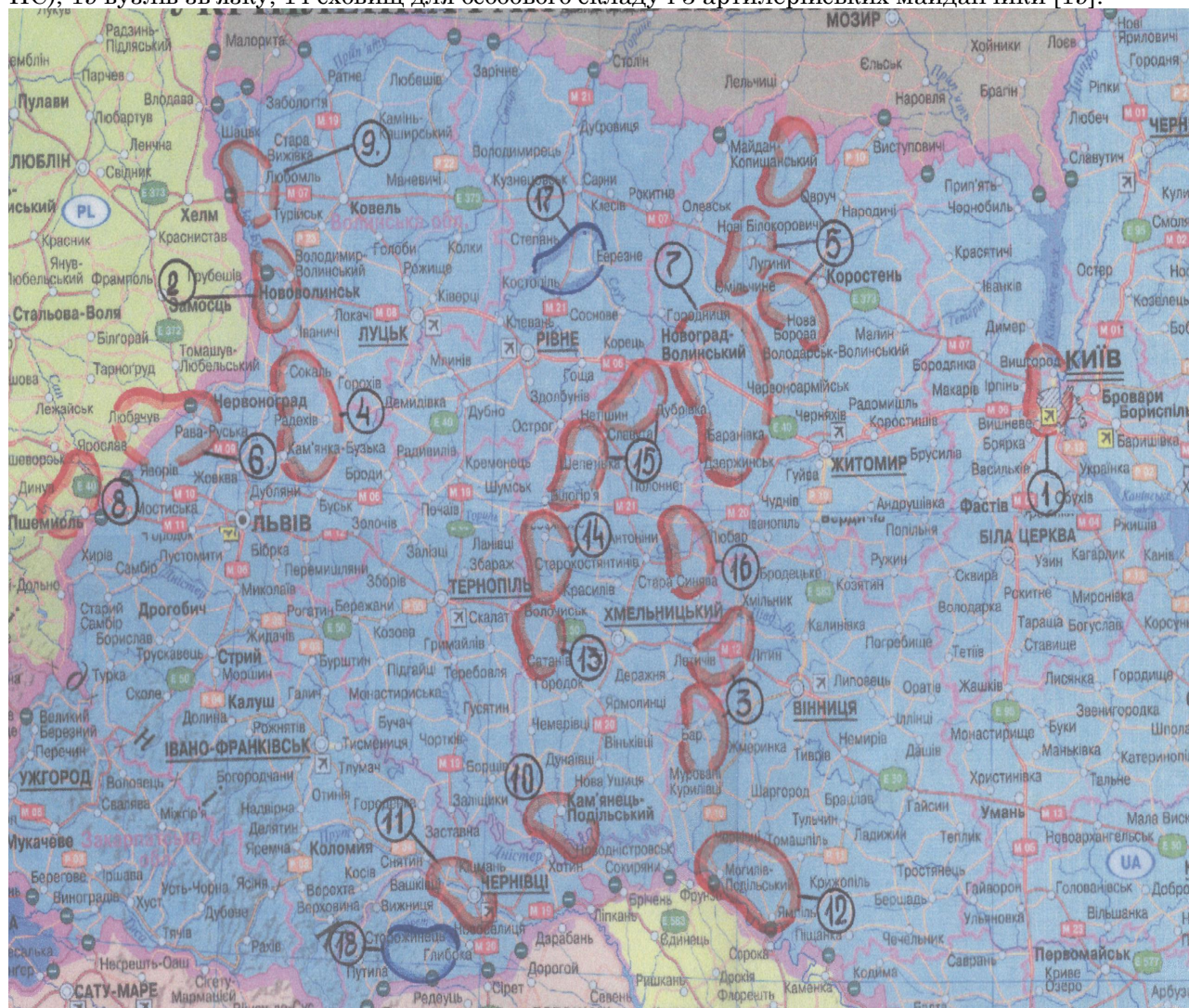

Рис. 1. Розташування укріплених районів на теренах України

[20, с.40–41].

(3 – Летичівський; 10 – Кам'янець-Подільський; 13 – Проскурівський; 14 – Старокостянтинівський; 15 – Шепетівсько-Ізяславський; 16 – Остропільський).

Масштаби фортифікацій вражають. Так, один з об'єктів Летичівського УР, що знаходиться на околиці села Волоське (споруда такого типу мала назву «міна»), починається біля самої залізниці вхідним блоком з амбразурами для кулеметів, які могли вести вогонь вздовж колій в обох напрямках. Західна амбразура – для станкового кулемета, а східна – для ручного. Далі йде сорокометрова галерея, в яку виходять п'ять відсіків. В одному з них знаходилась ФВУ з приводом від електродвигуна. У другому розміщався бензоагрегат АЛ-6-12, котрий обертав генератор, а також знаходився аварійний вихід. Два відсіки служили для відпочинку особового складу. В останньому розміщувався склад боєприпасів. Галерея закінчувалась 6-ти метровою шахтою, через яку по скобтрапу можна було потрапити у нижнє відділення двоамбразурної кулеметної ДВС, в якій знаходилось робоче місце телефоніста і радиста. Перед ДВС був встановлений бронедзвін типу ГАУ з п'ятьма оглядовими щілинами. Під час війни ця споруда використовувалась як командний пункт.

У середині 30-х років проводились роботи по будівництву казарм, складів, будинків комскладу тощо. Будівництво здійснювало УНР-52 під керівництвом Ю. В. Сабіна, який і став першим комендантом Летичівського УР [14, с.47–48].

Остропільський УР, розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, повинен був перекрити п'ятидесятикілометровий проміжок між Новоград-Волинським і Летичівським УР і мав завдання у взаємодії на півночі з Новоград-Волинським УР, на півдні – з Летичівським УР, не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку: Тернопіль – Старокостянтинів – Біла Церква.

Він був збудований протягом 1938-1939 рр. і займав смугу оборони по фронту до 40 км і у глибину – до 2 км.

Остропільський УР мав складатись з трьох окремих вузлів оборони: Бражинецького, Калинівського, Старосинявського, кожен з яких передбачав наявність трьох опорних пунктів.

Всього в Остропільському УР споруджувалось 99 ДФС, з яких: КДВС – 22, АПК – 20, КПК – 36, АКПК – 12, КП (ПС) – 9. На їх озброєнні планувалось мати: гармат казематних 76-мм – 40 шт.; гармат казематних 45-мм – 34 шт.; кулеметів станкових «Максим» – 106 шт.; ручних кулеметів Дегтярьова – 99 шт., але після виходу Червоної Армії на нові кордони об'єкти Остропільського УР були законсервовані [21, с.195–200].

Шепетівсько-Ізяславський УР розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії на півночі з Новоград-Волинським УР, на півдні – зі Старокостянтинівським УР не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Рівне – Шепетівка – Бердичів.

Шепетівсько-Ізяславський УР займав по фронту 75 км і у глибину – 3-8 км. Будівництво проводилось у 1938-1939 роках. На його спорудження було витрачено понад 100 мільйонів карбованців за цінами того часу. Враховуючи недостатню кількість інженерних військ та військово-будівельних команд, спорудження велось, в тому числі, і силами мобілізованого цивільного населення.

Укріпрайон складався з 6-ти вузлів оборони і окремого вузла оборони «Корчик».

Всього у Шепетівсько-Ізяславському УР нараховувалось близько 220 ДФС з яких: АПК – 21, АКПК – 63, КАДВС – 29, КПК – 78, ПС (КП) – 29.

У них планувалось встановити: 76 мм гармат – 44 шт.; 45 мм протитанкових гармат зі спареним кулеметом «Максим» – 90 шт; станкових кулеметів «Максим» – 156 шт.; ручних кулеметів Дегтярьова – 220 шт.

З виходом Червоної Армії на нові кордони і початком будівництва на них нових УР лінії Молотова будівництво Шепетівсько-Ізяславського УР було зупинено, споруди законсервовано [21, с.136].

Старокостянтинівський УР розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії на півночі з Шепетівсько-Ізяславським УР, на півдні – з Проскурівським УР не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку Львів – Старокостянтинів – Біла Церква.

Він займав по фронту смугу оборони до 35 км і в глибину – 2,5-3 км. Будувався у 1938-1939 рр.

У Старокостянтинівському УР планувалось два вузли оборони: Теофіпольський і Базалійський.

Всього у Старокостянтинівському УР будувавалось 90 ДФС, з них: АПК – 19, АКПК – 5, КПК – 58, КП – 8. Озброєння: гармат капонірних 76 мм – 38 шт.; протитанкових гармат капонірних 45 мм – 5 шт.; станкових кулеметів «Максим» – 116 шт.; ручних кулеметів Дегтярьова – 90 шт. [21, с.120–123].

Проскурівський УР розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії з Старокостянтинівським УР на півночі та

Кам'янець-Подільським УР на півдні не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку Тернопіль – Волочиськ – Проскурів.

Він займав по фронту смугу оборони до 35 км і у глибину – до 10 км. Будувався у 1938-1939 рр.

У Проскурівському УР планувалось два вузли оборони, побудованих на найбільш важливих напрямках місцевості: Волочиський і Лозовський. Звести 38 фортифікаційних споруд, з яких: АПК (АКПК) – 10, КПК – 23, КП (ПС) – 5, озброївши їх капонірними гарматами 76 мм – 20 шт.; станковими кулеметами «Максим» – 46 шт.; ручними кулеметами Дегтярьова – 38 шт.

У 1939 р., будівельні роботи у Проскурівському УР були зупинені, а все обладнання і озброєння було направлено на ДВС УР лінії Молотова [21, с.106–107].

Кам'янець-Подільський УР розташований на Буковинському напрямку Південно-Західного оперативно-стратегічного напрямку мав завдання у взаємодії на півночі з Проскурівським УР, на сході – з Могилів-Подільським-Ямпільським УР не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку: Чернівці – Кам'янець-Подільський – Проскурів.

Займав смугу оборони по фронту до 130 км і у глибину до 7-8 км. Будівництво проводилось у 1938-1940 рр., роботи з монтажу обладнання проводились до червня 1941 р.

Кам'янець-Подільський УР складався з дев'яти вузлів оборони. Шість першої лінії: Вербовський, Збручанський, Жванецький, Бабшинський, Бернівський, Устянський чудово використовували природні бар'єри рік Дністер і Збруч. Вузли оборони другої лінії: Орининський, Приворотівський і Рудський забезпечували стійкість оборони шляхом нарощування зусиль на основних напрямках.

На 22 червня 1941 р. у Кам'янець-Подільському УР налічувалось 126 ДВС і 12 КП і ПС з озброєнням: 38 – 76-мм казематних гармат; 67 – 45 мм казематних протитанкових гармат; 147 станкових кулеметів «Максим» і 138 ручних кулеметів Дегтярьова. Вперше у ДВС цього УР були змонтовані 76-мм казематні гармати Л-17.

Кам'янець-Подільський УР, єдиний з укріплених районів лінії Сталіна на теренах України, не був знятий з бойового чергування у 1939-40 рр. [21, с.4–13].

Особовий склад Укріплених районів – кулеметні батальйони та додані підрозділи.

Отже, впродовж 1930-1940 рр. на теренах Хмельниччини було збудовано шість укріплених районів, фортифікаційні споруди яких надійно прикрили ділянку державного кордону на південному крилі Західного оперативно-стратегічного напрямку та західному крилі Південно-Західного оперативно-стратегічного напрямку.

Хоча не все задумане вдалось втілити у життя, все ж значна частина ДФС УР брала участь в оборонних боях 1941 р., їх гарнізони героїчно оборонялись.

Сьогодні, передусім зусиллями к.і.н. М.В.Ковалюк відреконструйовано:

у Остропільському УР – 92 фортифікаційні споруди; із них збереглась 51, частково зруйновано 25, повністю зруйновано 16;

у Летичівському УР – 265 фортифікаційних споруд; збереглось 99;

у Шепетівсько-Ізяславському УР – 220 фортифікаційних споруд; у доброму стані 187, частково зруйновано 33;

у Старокостянтинівському УР – 44 фортифікації; збереглись 38;

у Проскурівському УР – 23, всі знаходяться в задовільному стані;

у Кам'янець-Подільському УР – 138 фортифікаційних споруд; із них: збереглось 26, напівзруйновані 28, зруйновані 84.

Загалом по Україні 758 ДФС УРів знаходяться в задовільному стані, можлива реконструкція ще 242-х.

Сьогодні існує багато пропозицій щодо використання ДФС УР – це і повернення в штат Збройних сил, і створення на їхній базі навчальних полігонів для курсантів військових училищ та учнів старших класів шкіл, чи туристичних комплексів і туристичних маршрутів тощо.

Однак однозначно можна стверджувати, що ДФС УР необхідно використовувати в навчально-виховному процесі для історико-патріотичного виховання молоді. У ст.51 Закону України Про вищу освіту читаємо: «...особам, які навчаються, прививати любов до України, виховувати їх в дусі українського патріотизму...» [22, ст.51]. Такі ж положення є у законодавстві, що стосується середньої школи, у статутах всіх навчальних закладів.

Наразі прецедент уже є: київські пошуковці натхненно працюють над дослідженням Київського УР і окремі його ДФС вже включили в Пояс бойової слави міста-героя Києва й організували громадський музей просто неба «Київський укріпрайон (УР-1)» [23]. Але ж у нас тисячі таких споруд. І чи потрібно створювати в навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях, військових частинах, як сказано в Законі України Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр., «кутки бойової слави», коли поруч

знаходяться тисячі, як визначає той же Закон «пам'яток Великої Вітчизняної війни... архітектурних та інших об'єктів, що увічнюють пам'ять про події війни та подвиги її учасників» [24, ст.6].

Так, розповісти про те, що пережили бійці і командири таких «малих Брестських фортець», як вони відбивали атаки ворожої піхоти і танків, як трималися під артилерійським вогнем і струменями полум'я з вогнеметів, майже нікому. Ветерани Великої Вітчизняної згадували, що коли Червона Армія вийшла на лінію кордону, в багатьох побитих снарядами, обвуглених ДВС знаходили останки їх захисників [25]. Вони повністю виконали свій обов'язок перед Батьківщиною і залишились там назавжди. А наш обов'язок перед ними – увічнити їх подвиг, перетворити приземисті споруди довоєнних УРів в меморіали тим, хто одним з перших зустрів війну і в прикладі мужності тим, хто повинен продовжити справу захисника Вітчизни.

Висновки... Таким чином, терени Хмельниччини зберігають надзвичайно багато споруд оборонної фортифікації, зведених протягом значного історичного періоду. Велика їхня кількість, як, наприклад, довготривалі фортифікаційні споруди Укріплених районів, знаходяться в задовільному стані, охоплені значною дослідницькою роботою, досить доступні. Тож при зацікавленості української спільноти й відповідній підготовці вони цілком реально можуть бути використані у навчально-виховному процесі.

Подальші дослідження стосуватимуться проблеми національного виховання молоді з використанням пам'яток вітчизняної військової історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концепція національного виховання студентської молоді. Режим доступу: // <http://lp.edu.ua/node/1347>.
2. Куза А. В. Малые города в древней Руси X–XIII вв. / А. В. Куза // Древнерусский город / Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию гор. Киева. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 61–65.
3. Назаренко К. Б. К вопросу о развитии фортификационных идей в СССР в 20-30-х гг. XX века [Электронный ресурс] / К. Б. Назаренко. – Режим доступу: // http://www.kaur.ru/articles/soviet_fortification.
4. Исаев А. Антисуворов / А. Исаев. – М. : Эксмо, Яуза, 2004. – 416 с.
5. Хорьков А. Т. Укрепленные районы на западных границах СССР / А. Т. Хорьков // Военно-исторический журнал. – 1987. – № 12. – С. 47–54.
6. Бухарев В. Укрепленные районы. Уроки и выводы / В. Бухарев // Военный вестник. – 1992. – № 7. – С. 28–32.
7. Шлык Я. Укрепленные районы. Уроки и выводы / Я. Шлык // Военный вестник. – 1992. – № 10. – С. 39–43.
8. Рунов В. Укрепленные районы. Уроки и выводы / В. Рунов // Военный вестник – 1992. – № 12. – С. 73–77.
9. Кузьяк А. Г. Железобетонные сооружения укрепленных районов СССР на территории Украины. 1928–1936 гг. / А. Г. Кузьяк, В. В. Каминский // Крепость Россия: Историко-фортификационный сборник. – Владивосток : Дальнаука, 2005. – Вып. 2. – С. 6–75.
10. Данилов И. Советские укрепленные районы – прошлое и настоящее / И. Данилов // Фортеця. – 1997. – № 1. – С. 61–63.
11. Данилов І. В. Шепетівський укріпрайон в системі південного оборонного комплексу СРСР / І. В. Данилов // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура : матеріали регіонал. краєзн. конф. – Хмельницький-Шепетівка : Поділля, 1995. – С. 188–191.
12. Гераськін В. Сумні реалії колишніх укріплених районів / В. Гераськін, І. Данилов // Військо України. – 1999. – № 5–6. – С. 31–33.
13. Танько П. Фортифікація Південно-Західної ділянки / П. Танько // Прикордонник України. – 12 жовтня 2002. – С. 7.
14. Мельничук К. А. Летичевский укрепрайон / К. А. Мельничук. – К. : Наукова думка, 2003. – 87 с.
15. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії : навч. посіб. / М. В. Коваль. – Хмельницький : вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – Ч. 1, 2.
16. Коханов В. Н. Инженерная подготовка государств к обороне / В. Н. Коханов. – М.-Л. : Госиздат. Отдел военной лит-ры, 1928. – 295 с.
17. Большая Советская Энциклопедия. – М. : Политиздат, 1956. – Т. 44. – С. 176.
18. Советская военная энциклопедия. – М. : Политиздат, 1980. – Т. 8. – С. 184.
19. Маркін Л. Г. Укріплені райони на Вінниччині у липні 1941 р. / Л. Г. Маркін, К. А. Мельничук. – Вінниця : Поліграфія, 2001. – 75 с.
20. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії : навч. посіб. / М. В. Коваль. – Хмельницький : вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – Ч. 1. – 516 с.
21. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії : навч. посіб. / М. В. Коваль. – Хмельницький : вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – Ч. 2. – 473 с.
22. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної ради України. – 2002. – № 20. – С. 134.

23. Бойові реліквії розповідають: Внутрішнє обладнання дотів змодельовано за матеріалами Київських пошуковців: Збірник / Книга пам'яті України – місто-герой Київ та ін. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2004. – 63 с.

24. Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1684-III «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» // Відомості Верховної ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 239.

25. Каминский В. Для долговременной обороны / В. Каминский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : //www.stalin-line.by.com.

Аннотация

Н.И.Кабачинский

Использование достопримечательностей военной истории Хмельниччины в учебно-воспитательном процессе

В статье на основании теоретико-эмпирических исследований проанализирована возможность использования достопримечательностей военной истории Хмельниччины – долговременных фортификационных сооружений укрепленных районов в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, Хмельниччина, достопримечательности военной истории, долговременные фортификационные сооружения, укрепленный район, молодежь.

Summary

M.I.Kabachynskyi

Usage of War History Monuments of Khmelnytskii Region in Teaching and Educational Process

On the basis of theoretic-empirical research the possibility of usage of war history monuments of Khmelnytskii region that is permanent fortification constructions of strengthened areas, in teaching and educational process has been analyzed in the article.

Key words: teaching and educational process, Khmelnytskii region, war history monuments, permanent fortification constructions, strengthened area, youth.

Дата надходження статті: «11» березня 2013 р.

УДК 371.212 + 371.38 (045)

Н.В.КАЗАКОВА,

*кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Хмельницький)*

Врахування індивідуальних особливостей молодших школярів у виборі методів виховання у позакласній виховній роботі

Необхідність розробки нових підходів щодо використання методів виховання молодших школярів у позаурочний час обумовлена рядом факторів: зазнає значних змін методологічна основа теорії виховання і методів виховання; на зміну вимог суспільства прийшла парадигма гуманістичного, особистісно зорієнтованого виховання; збагачується теоретичний, методичний і практичний набір психолого-педагогічної діагностики, що дає змогу вдосконалювати діагностичний інструментарій дослідження ефективності використання методів виховання. Усі ці обставини вимагають визначення умов використання методів виховання учнів початкових класів у позаурочній діяльності. Однією з яких є врахування індивідуальних особливостей молодших школярів у виборі методів виховання у позакласній виховній роботі.

Ключові слова: позаурочна виховна діяльність, позакласна виховна робота в початковій школі, індивідуальні особливості молодших школярів, методи виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді... У Законі України «Про освіту» [3], Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) [2] підкреслюється, що важливе місце у системі навчально-виховної діяльності вчителя займає позаурочна виховна діяльність. У Концепції позакласної виховної роботи підкреслено, що нове педагогічне мислення повинно базуватися на принципово новому ставленні до учнів. На передній план виховного процесу висувається не прямий вплив, що часто призводить до адміністрування, а взаємодія, співробітництво учасників навчально-виховного процесу [7]. Вчитель початкових класів має побудувати позакласну роботу цікаво, дібрати такий зміст і методи роботи, щоб задовольнити потреби кожної дитини в активності, самодіяльності, у спілкуванні з однолітками, що базується на ідеях гуманізму, оновлення, демократії.

У зв'язку з цим актуальним є пошук і розробка нових змісту, форм і методів виховання у позакласній роботі початкової школи, які б сприяли удосконаленню виховного процесу в школі.